

ZUZANA PANCZOVÁ, GABRIELA KILIÁNOVÁ, TOMÁŠ KUBISA:
Národopis na Slovensku v službách Tretej ríše
[Ethnography in Slovakia in the Service of the Third Reich]
Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, Marenčin PT, Bratislava 2021,
195 S.

DOI: <https://doi.org/10.31577/SN.2023.1.08> © Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, v. v. i.
© 2023, Petr Lozoviuk. This is an open access article licensed under the Creative Commons

Oproti českej oborovej historiografii disponujú slovenští kolegové celou radou prací, včetně niekoľkých monografií, venovaných dejinám domáciho národopisu/etnografie/etnologie. Díky recenzované publikaci platí tato výpověď i pro až donedávna prakticky přehlížené období druhé světové války. Podle vlastních slov autorů je recenzovanou prací třeba vnímat jako zvláštní slovenský příspěvek k diskusi o institucionálních a personálních podobách ideologického využití ethnografie a příbuzných disciplín nacistickým Německem ve 40. letech 20. století z hlediska jeho zahraničněpolitických plánů. Zvláštní pozornost je přitom zaměřena na objasnění otázek týkajících se ideologických souvislostí etnografického výzkumu německé menšiny na Slovensku za druhé světové války. Kromě zmíněného je autorská intence nesena i snahou inspirativním způsobem přispět k širší diskusi o vztahu politických ideologií a vědecké práce.

Takovýto badatelský design je třeba bezesporu přivítat a to nejen z hlediska diachronní výzkumné perspektivy. Kritické uvažování o sepletí vědy a ideologie, jak ostatně sami autoři explicitně poznamenávají, by bylo záhodno zaměřit i více aktuálně, neboť „dokonca aj v prostredí liberálnej demokracie, ktorá býva vnímaná ako protipól totalitných režimov, totiž veda nie je úplne nezávislá od určitých politicky presadzovaných ideologických vízií“ (s. 13). Pramennou základnu recenzované studie predstavujú – vedľa dobových etnografík – doposud len dílčím spôsobom využité dokumenty archivované v Ústavu etnológie a sociálnej antropológie SAV.

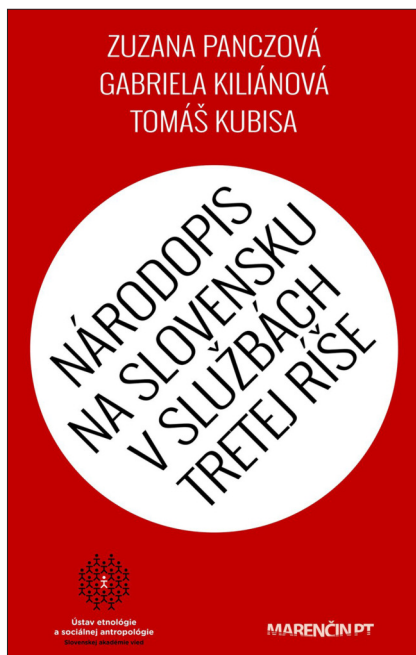
Text studie je rozvržen do čtyř kapitol, z nichž je každá věnována specifickému aspektu sledované problematiky. Úvodní pasáž je zaměřena na obecnější téma vlivu nacionalismu na národopis ve středoevropském prostředí. V popředí druhé kapitoly stojí existence kežmarského Ústavu vlastivědného výzkumu (Institut für Heimatforschung), kde – mimo jiné – působila manželská dvojice Beranekových. Konkrétním výzkumným aktivitám Franze Josefa Beraneka a Herthy Wolf-Beranek na území Slovenska je věnována kapitola následující. Poněkud neorganicky působí v této části textu pasáž (s. 77–88), přinášející přepis řady textů pověstí pocházejících z Beranekových sběrů. Archivované materiály by bylo jistě vhodnější publikovat v podobě pramenné komentované edice. Závěrečná část je zaměřena na pedagogické i výzkumné působení (sudeto)německého etnografa Bruno Schiera v první Slovenské republice.

Národopis praktikovaný ve sledovaném období německými badateli na Slovensku je autorským kolektivem vnímán jako ideologicky orientovaná věda sloužící nezakryté politické agitaci. „Národopis v Nemecku (podobne ako vo väčšine krajín strednej Európy, teda aj na Slovensku),“ tvrdí autoři recenzované práce, „bol do veľkej miery produktom romantizmu a nacionálnych hnutí 19. storočia“ (s. 134). Toto nejspíše z německojazyčného diskurzu převzaté axiomatické tvrzení, je ovšem možné do určité míry relativizovat. Tzv. *völkische Volkskunde* totiž nepředstavovala jediné vyústění německojazyčné etnografické tradice 18. a 19. století, i když je třeba připustit, že ve sledovaném období prožívala díky svému ideologické-

mu podloží zřejmou konjunkturu. Interpretovat nacionalismus jako výsostný „politický impuls stojací při zrode národopisu“ (s. 16) je proto možné jen do jisté míry. Kromě romanticko-nationalistického podloží této disciplíny, vykristalizovala ve střední Evropě v průběhu 19. století i tradice vycházející z osvícenství, která se naopak snažila etnografii praktikovat jako nacionálně neutrální srovnávací vědu (srov. Warneken, 1999; Lozoviuk, 2016; Lozoviuk, 2017; Lozoviuk, 2020).

Kapitola věnovaná historii kežmarského Ústavu vlastivědného výzkumu nabízí z hlediska institucionální praxe zajímavý vhled do dobových představ o fungování „národopisu jako vědy s politickými cíli“ (s. 62). Hodnocení dvou hlavních protagonistů tohoto za války nově založeného pracoviště vychází lépe pro Herthu Wolf-Beranek, která je autory charakterizovaná jako „mimoriadne pracovitá, cieľavedomá i erudovaná bádatelka“, s dovětkem ovšem, že se „zároveň politicky angažovala a podporovala oficiálnu ideologickú líniu Tretej ríše“ (s. 70). Badatelská činnost jejího manžela Franze Josefa je podrobněji představena z hlediska jeho etnografického zájmu o dvě etnické skupiny německého původu *Huncokárov* a *Habánů*. To, že se i během svého pobytu na Slovensku Beranek věnoval bádání, jehož cílem bylo tematizovat „pronikání osob německé krve“ na toto území s cílem prokázat „jejich rozhodující vliv na utváření slovenské lidové kultury“, není zas tak překvapivé. Dějiny osídlení zaniklých, původně německojazyčných enkláv (untergegangenes deutsches Volkstum) v českojazyčném prostoru patřily, vedle obecného „výzkumu jazykových ostrovů“ (Sprachinselforschung) či zájmu o „židovský národopis“ (jüdische Volkskunde), k Beranekovým specializacím již v meziválečném období. Již v té době Beranek usiloval o nalezení veškerých stop svědčících o německé minulosti neněmeckých oblastí, přičemž mu – dnes bychom snad mohli říci – z aplikovaného hlediska v posledku šlo o jejich etnickou revitalizaci (srov. Lozoviuk, 2008: 322–323).

Jak již bylo naznačeno, jiným v recenzované publikaci podrobněji tematizovaným akademikem je Bruno Schier, kterého lze z hlediska mezinárodního ohlasu jeho díla označit za nejvýraznějšího etnologa sudetoněmeckého původu své doby. Autoři sledované práce si jsou vědomi, že Schierovo působení na Slovensku mělo ambivalentní charakter. Na jedné straně se „jeho vědecké texty zakládali na výsledcích z terénných, archívnych a muzejníckych výskumov a vyznačovali sa bohatým empirickým materiálom“. Avšak na druhé straně Schier „pri analýzach empirických dát vychádzal a priori z predpokladov o dominancii nemeckej kultúry v stredovýchodnej Európe“ (s. 110). Schier, podobně jako i jeho další současníci, samozřejmě nemohl uvažovat v kategoriích dnešní doby a je zřejmé, že jako společensky angažovaná osobnost nebyl ani imunní vůči dobovým ideologům. To vše samozřejmě poznamenalo jeho vědeckou práci...

Při hodnocení jeho působení na Slovensku lze ale najít z hlediska hostitelské země i určitá, byť ideologicky podbarvená, pozitiva. Při kritickém rozboru Schierova vědeckého díla nespočívá podle mého soudu primární problém v tom, že by uměle konstruoval představu o „dominanci“ západních (rozuměj „německých“) kulturních forem ve středovýchodní Evropě (jak argumentují autoři sledované práce), nýbrž v etnizaci těchto forem, tedy v jejich vydávání za (kupříkladu) „německé“. Cílem etnografického výzkumu v jeho podání bylo zjistit „původ, směr a cíl“ kulturních difuzí, které v reálu probíhaly v čase a prostoru a nejednou tyto „kulturní proudy“ skutečně směřovaly ze západoevropských center směrem do východoevropských a jihoevropských periferních oblastí. Reálná ideologizace takovýchto a podobných zjištění spočívá až v jejich zasazení do nacionálního diskurzu. Ovšem právě Schierovo působení na Slovensku může být vzato za příklad, že vyústění takového uvažování mohlo vyznít i překvapivě odlišně. Důležitý aspekt Schierova zdejšího působení totiž spočíval v jeho upřímném zájmu o tuto zemi a kulturu jejích obyvatel. Neskrývaná sympatie ke Slovensku a jeho lidu našla výraz v několika studiích, které věnoval slovenským realitám, z nichž byly některé dokonce publikovány ve slovenském jazyce. Jedna z ústředních otázek slovenských výzkumů Bruna Schiera byla zaměřena na charakteristiky slovenské „lidové kultury“ a na jejich význam pro středoevropský kontext (srov. Lozoviuk, 2008: 331).

Cílem Schierových publikací z jeho slovenského období bylo mimo jiné dokázat, že „génus slovenského lidu“ našel ve všech oblastech lidové kultury „silný vlastní výraz“. Schier se svými etnografickými výzkumy v konečném důsledku vyvozoval závěr, že Slováci je oprávněné vnímat jako svébytný národ s vlastní autonomní a vysoce rozvinutou lidovou/národní kulturou. Nelze je tedy považovat za pouhou větev československého národa, ale za rovnoprávný národ mezi ostatními národy střední a východní Evropy, který vedle vlastní kultury disponuje též vlastní historií a svébytným spisovným jazykem. Takto vnímaný slovenský národ patří – v Schierově dikci – do středoevropského kulturního prostoru (srov. Lozoviuk, 2008: 333–334). Bez výrazného přehánění lze vyslovit tezi, že Schier byl jedním z prvních profesionálních etnografů, který se pokusil exaktně na základě znalosti slovenského empirického materiálu prosadit tento názor a to nejen v akademické sféře. Kromě této – ze slovenského hlediska pozitivní ideologizace – etnografické činnosti, zahrnují jeho studie i četné příklady komparací kulturních fenoménů z prakticky celé Evropy. V tomto smyslu překročil již v tomto období hranice vyloženě německostředné Volkskunde, se kterou bylo německými kolegy s konečnou platností „zúčtováno“ až v průběhu 60. let 20. století.

Při hodnocení v recenzované publikaci tematizovaných výzkumníků je nutné pochopitelně zohlednit skutečnost, že jejich působení na Slovensku představovalo jen relativně krátkou a víceméně okrajovou periodu v jejich vědecké kariéře. Přesto toto poměrně velmi krátké období představuje důležitou etapu ve vývoji národopisné vědy na Slovensku. Je potěšující, že si této skutečnosti byl autorský kolektiv patřičně vědom a prostřednictvím své monografie seznámil zainteresovanou veřejnost s celou řadou doposud jen tušených nebo zcela neznámých informací. Jiný významný přínos recenzovaného díla spočívá v nastolení obecnější otázky o vztahu vědy a ideologie. Lze proto s oprávněním očekávat, že *Národopis na Slovensku v službách Třetího říše* se jak díky zveřejněným poznatkům z oblasti dějin vědy, tak díky svému obecnějšímu zaměření stane inspirujícím podnětem k vyvolání širší diskuse.

PETR LOZOVIUK,
Katedra antropologie FF ZČU v Plzni

LITERATURA

- Lozoviuk, P. (2008). *Interethnik im Wissenschaftsprozess. Deutschsprachige Volkskunde in Böhmen und ihre gesellschaftlichen Auswirkungen*, Leipzig: Leipziger Universitätsverlag.
- Lozoviuk, P. (2016). „Etnologie je filozofií budoucnosti.“ R. F. Kaindl a pozapomenuté počátky evropské etnologie. *Český lid. The Czech Ethnological Journal*, 103(3), 437–450.
- Lozoviuk, P. (2017). „Etnografická geognosie“ a počátky urbánní protoetnologie. *Národopisná revue*, 17(2), 107–113.
- Lozoviuk, P. (2020). Meždu naukoy i ideologijej. Istorija německojazyčnoj etnografii češskich zemel'. *Vestnik Sankt-Petěrburgskogo universitěta. Istorija*, 65(4), 1162–1185.
- Panzcová, Z., Kiliánová, G., Kubisa, T. (2021). *Národopis na Slovensku v službách Tretej ríše*. Bratislava: Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, Marenčin PT.
- Warneken, B. J. (1999). „Völkisch nicht beschränkte Volkskunde“. Eine Erinnerung an die Gründungsphase des Fachs vor 100 Jahren. *Zeitschrift für Volkskunde*, 95(2), 169–196.

ALEŠ SMRČKA:

Tradiční horský transport. Krkonoše, Šumava, Západní Beskydy a Javorníky

[Traditional Transport in the Mountans: Giant Mountains, Bohemian Forest, Western Beskids, and Javorníky Mountains]
Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav etnologie, Muni Press, Brno 2021, 256 s.

DOI: <https://doi.org/10.31577/SN.2023.1.09> © Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, v. v. i.
© 2023, Jiří Langer. This is an open access article licensed under the Creative Commons

Kniha Aleše Smrčky o tradičním horském transportu zahrnuje neobvykle rozsáhlý areál českých pohoří kromě Krušných a Orlických hor, Jeseníků a Českomoravské vrchoviny. Je reprezentativním vydáním Ústavu evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně a právem si zasluhuje pochvalu kvality jak obsahovou skladbou, tak kvalitou tisku s mnohými fotografickými dokumentárními (převážně barevnými) doplňky. Ilustrace dokumentují nejen tamní život v nedávné době, ale výjimečně jsou použity i starší prvorepublikové a samozřejmě archivní doklady. Protože jsem ta pohoří nejednou v mládí (v polovině 20. století) prošel (mnohdy s noclehem ve chlěvech a šopách a s dozníváním důsledků 2. světové války), sám si kreslil tamní krajinu a vyzvídal informace o životě jejích obyvatel ke konci 19. století, mohu se k obsahu knihy vyjádřit.

Bývalo zvykem, že se autoři regionálních monografií snažili jejich obsah ukotvit do pokud možno nejstarších období, ze kterých získali (obvykle archivní) prameny, a to nevyjímaje Aleše Smrčku. Ovšem to bývaly monografie regionální, především z oblastí nacházejících se v zemském jádru Čech, Moravy a Slovenska a nespojovaly tolik, z etnografického a historického hlediska, tak různorodých oblastí. Autor je však člení nejprve (po objasnění použité terminologie) metodicky s typologizací a až následovně se dostává ke kulturně-historickému výkladu podle jednotlivých pohoří. Další zvláštností vybočující z dřívějších editorských tra-